

»Od razmerja človek – okolica odvisi vse«

Avtor: Janez Vrečko

DOI: 10.3986/alternator.2026.26

Čeprav letos mineva že sto let od smrti Srečka Kosovela, enega največjih slovenskih pesnikov, vsekakor pa tudi enega najbolj intuitivnih, se knjigovi misli vedno znova vračamo, vedno pa tudi odkrijemo novega, še neznanega Kosovela. Znano je, da je Kosovel v svojem kratkem, a sila ustvarjalnem življenju prehajal med fazami: začel je z impresionizmom, nadaljeval z ekspresionizmom, nato pa prek futurizma svojo ustvarjalno pot zaključil s konstruktivizmom (z znamenitimi *konsi*) ter socialno angažirano poezijo. Zelo zgodaj je tudi zaznal problem moderne, mehanicistične civilizacije in ponudil holističen, etično utemeljen odgovor, ki je danes – predvsem v času okoljske krize – presenetljivo aktualen. Že v dvajsetih letih prejšnjega stoletja je namreč prepoznal, da mehanicistična civilizacija vodi v odtujenost in uničenje, ter v holističnem, etično uteme-

ljenem konstruktivizmu nakazal možnost drugačnega odnosa do sveta.

Konstruktivistična ekološka etika in kritika novoveške znanosti

Konstruktivistična ekološka etika pomeni razširitev tradicionalne etike, ki je bila omejena predvsem na razmerje človek – človek, na širše razmerje človek – narava.¹ Pri Kosovelu se to kaže v prepletenem, skoraj *prozornem* odnosu med *jaz* in *ti*, kar natančno opredeli v svojih definicijah konstruktivizma. Človek torej ni zaprt vase, temveč je vpet v širšo celoto bivanja. Gre za poskus uskladitve človekovih linearnih etičnih načel in dejanj z naravnimi, cikličnimi zakoni – za novo etiko narave. Organski konstruk-

tivizem, ki mu je Kosovel pripadal, med drugim obravnava pojav, pri katerem se odtujene stvari človeku upirajo; prav ta upornost stvari, ki so izgubile svojo naravno oziroma človeku prijazno funkcijo, pa vodi k apokaliptičnemu propadu sodobne civilizacije. Svet, ki ga človek oblikuje brez spoštovanja naravnih zakonitosti, začne razpadati. Civilizacija, ki se oddalji od narave, je obsojena na zlom. Njegov konstruktivizem je zato drugačen od klasičnega, mehanicnega konstruktivizma. Ne temelji na slepi veri v tehnologijo ali hladno racionalno gradnjo sveta, temveč na organskem razumevanju življenja. Gre za poskus uskladitve človekove etike s prirodnimi zakoni – za novo etiko narave in njenih cikličnih zakonitosti, kot so jo razumeli že stari Grki.

V Kosovelovih dnevniških zapiskih iz

¹ Ošlaj, B. (2000). *Človek in narava: osnove diaforične etike narave*. Znanstveno in publicistično središče.

sredine julija leta 1925 lahko preberemo naslednjo misel: *Mrzli objektivizem. / Mrzli objekt. / Objekt postane subjekt! / Stvar človek / Ubiti laž / mrzlo laž! / Civilizacija brez srca / srce je brez civilizacije.*² Z *mrzlim objektivizmom* je Kosovel označil novoveško znanost, ki ima lahko pred sabo le *mrzli objekt*. Namesto da bi znanost kot *mrzli objektivizem* poskušala sprejeti naravo, človek pa bi živel v harmoniji z njo, se je predala nadzorovanju in nadvladi nad naravo kot *mrzlim objektom* brez duha (po Descartesu). Ta harmonija bo mogoča šele na ozadju enovitega razumevanja sveta in človeka, iz njune tesne medsebojne povezanosti, kjer bosta *človek in priroda eno*. Rešitev bi tako bila v tem, da bi *objekt postal subjekt*. S tem pa bi narava³ znova pridobila samostojen status. Da bi človek ustvaril pogoje za lastno preživetje, mora na novo opre-

deliti svoj izrazito instrumentalističen odnos do narave, ki je izhajal iz judovsko-krščanskega izročila, v okviru katerega narava ni bila avtonomna, ampak zgolj objekt – narava je bila podrejena človeku. Za razliko od tega moderna znanost izhaja iz holističnega pogleda na naravo in znanost, ki ga je Kosovel opisal z *najneznatnejšim pojavom v človeku in prirodi, ki sta eno* (III, 697),⁴ njuno prepletenost pa opredelil s *prozornostjo*.⁵ To pomeni, da bi lahko eden temeljnih pojmov kvantne mehanike – prepletenost – korespondiral s pojmom *prozornosti*. Kosovel je torej odkril neločljivo povezanost s svetom okrog sebe, poleg poznavanja in upoštevanja temeljnih spoznanj takratne moderne fizike pa se je skliceval še na pesnike, ustvarjalce in filozofe, kot so bengalski

polihistor Rabindranat Tagore, ruski slikar in komponist Mihail Matjušin, nemški filozof Arthur Schopenhauer in druge, ki so uvideli, da od *razmerja človek – okolica odvisi vse*.⁶

Kosovel je s tem postavil antropocentrični jaz v oklepaj in ta odnos do narave udejanjil v svoji znameniti *Tragediji na oceanu*,⁷ ki si jo bomo natančneje pogledali. V njej je Kosovel povezal moderno fiziko in etiko, človeka in svet, mikro in makrokozmos, s tem pa poudaril skrb in odgovornost za usodo sveta v celoti.

Človek brez postanka

Po Kosovelovem mnenju *življenje ne zahteva le hipne odrešitve, odrešitve ene generacije, marveč rešitve človeštva [...]* *odtod konstruktivizem* (podč. S. K.).⁸ Prepričan je bil, da se je poslednji čas, kot ga je napovedoval nemški filozof

² Kosovel, S. (1946–1977). *Zbrano delo* (A. Ocvirk, ur.; 3. zv.). Državna založba Slovenije, str. 718.

³ Sopomenka za naravo je priroda, ki je povezana z rojevanjem, podobno kot latinski glagol *nascere*. Kosovel je v večini primerov uporabljal besedo priroda.

⁴ Kosovel, S. (1946–1977). *Zbrano delo* (A. Ocvirk, ur.; 3. zv.). Državna založba Slovenije, str. 697.

⁵ Ta pojem je kot bistvenega izpostavil v pesmi *Pro-rojenje* (Kosovel, S. (1946–1977). *Zbrano delo* (A. Ocvirk, ur.; 1. zv.). Državna založba Slovenije, str. 359.) in ga je uporabljal v pomenskih razsežnostih, ki so postale značilne za kvantno prepletenost.

⁶ Kosovel, S. (1946–1977). *Zbrano delo* (Zvezek III, str. 782; A. Ocvirk, Ur.). Državna založba Slovenije.

⁷ Celotna pesem je prosto dostopna na https://sl.wikisource.org/wiki/Tragedija_na_oceanu.

⁸ Kosovel, S. (1946–1977). *Zbrano delo* (A. Ocvirk, ur.; 3. zv.). Državna založba Slovenije, str. 13.

Oswald Spengler na začetku 20. stoletja v knjigi *Propad Zahoda*, že začel. Obenem pa je v duhu ekološke etike, ki jo je organski konstruktivizem razumel kot temelj nove družbene in kulturne orientacije, prepoznal možnost drugačne smeri. Organski konstruktivisti so izhajali iz holističnega pojmovanja sveta kot medsebojno prepletene celote. Prav v njihovi etični drži, utemeljeni na poudarjeni odgovornosti do naravnega in družbenega okolja, je videl možnost preseganja Spenglerjevega pesimizma o poslednjem času ter zasnitek alternativne razvojne smeri za človeštvo.

Kosovel je v svojih fragmentih zapisal: Človek hiti, hiti za razvojem in misli doseči cilj. A cilja ni, samo razvoj je. Perspektiva brez meja je razvoj, človek pa hoče doseči svoj cilj. Hodi z razvojem in misli: ko bo končan, se ustavim na cilju in pomislim. A cilja ni in človek se ne more ustaviti, da bi pomislil.⁹

⁹ Kosovel, S. (2019). *Vsem naj bom neznan: Neobjavljeni del zapuščine* (M. Komelj, ur.; 2. knj.). Goga, str. 90.

Ta misel razkriva notranjo praznino neskončnega napredka: gibanje brez končne točke, brez meje, brez refleksije. V današnjem času je te probleme aktualiziral filozof Giorgio Agamben.¹⁰ S svojo tezo o zaustavitvi oziroma odložitvi akcije kot obliki odpora opozarja, da je mogoče kapitalsko logiko, ki stremi zgolj k dobičku in nenehni gospodarski rasti, kritizirati prav z gesto zaustavitve. Namesto da bi slepo sledili imperativu rasti in učinkovitosti, predlaga možnost premisleka, zadržka, celo nedejavnosti. Če Kosovel pokaže, da se človek v neskončnem razvoju ne more ustaviti, Agamben odpre vprašanje, ali je prav ustavitev tista radikalna gesta, ki omogoči razmislek. V tem smislu se sodobna kritika kapitalske logike sreča s Kosovelovo pesniško diagnozo sveta brez cilja – sveta, ki teče naprej, ne da bi vedel, kam. Danes bolj kot kdaj koli vemo, kako preroške so bile te besede, kako prav je

¹⁰ Agamben, G. (2019). *Creation and Anarchy. The Work of Art and the Religion of Capitalism*. Stanford University Press.

imel Kosovel, saj smo dosegli skrajni rob okoljske krize ali pa nemara že prestopili vrata nepovrata. »Nastopil je trenutek, ko moramo prisluhniti našim prednikom in znova sprejeti miselnost, da vrnitev duha v prirodo ni le spoznavna maksima, ampak najbrž nujni [če ne celo edini, op. avt.] pogoj, da preživimo kot prebivalci tega planeta.«¹¹

Uporni ocean in zaton modernega jaza

Pesnitev *Tragedija na oceanu* se je s posebno občutljivostjo spopadla z ekološko krizo modernega sveta. V pesnitvi namreč Kosovel sooči dva temeljna principa sveta: cikličnost in linearnost. Na eni strani imamo kozmično in ciklično, prežeto z biofilijo (ljubezen do življenja, rast, vitalnost), kot jo je uvedel socialni psiholog Erich Fromm v *Anatomiji človekove uničevalnosti*.¹²

¹¹ To je v pogovoru za časnik *Delo* poudaril tudi filozof narave Marko Uršič. Glej Renko, M. (2011, 23. februar). Gigantski načrt Marka Uršiča. *Delo*, 53(44), str. 16.

¹² Fromm, E. (2013). *Anatomija človekove uničevalnosti*. Prev. I. Duša. Mladinska knjiga.

Na drugi strani pa imamo linearno, civilizacijsko in zgodovinsko, usmerjeno k mehaničnosti in destruktivnosti, kar je Fromm poimenoval z nekrofilijo. Če je za biofilijo značilna afirmacija življenja, je nekrofilija povezana z dominacijo, instrumentalizacijo in končno z uničenjem.

Spopad med obema v pesnitvi pomeni zmago cikličnega nad minljivim, civilizacijskim in zgodovinskim, nad nekrofilijo in entropijo. Zadnji verz se namreč glasi: *Tih je nad mrtvimi ocean*. Ciklična obnovljivost prirode pozna le *strašen pogin za novo rast*, ki se dogaja mirno, brez vsakršne vnaprejšnje ideje. Vesoljni potop, ki smo mu priča bralci pesmi, je priprava za novo življenje – smrt, uničenje, kataklizma so tu le zato, da bi iz tega *strašnega pogina* nastala *nova rast*, čeprav bo prinesla *bodočim življenje*, *nam pa smrt*. V naravi nekrofilija oziroma uničenje nikoli nima zadnje besede, saj se Kosovel tu sklicuje na prastaro ritualno dvojico smrti in vstajenja, pogina in novega življenja, zime in pomladi, kjer se zmeraj dogodi preobrat nazaj v začetek cikličnosti. Stari narodi so to dobro vedeli in so zato kar se da spoštljivo ravnali z naravo; moderni človek pa ji je vsilil

zakon entropije,¹³ ki je zanjo v njenem večnem krožnem gibanju povsem neustrezen.

Kot posledica človekovega antropocentričnega, roparsko profitnega pohoda na *obsovaženo prirodo* s pomočjo jaza, subjekta, se je Ocean iz podrejenosti, popolnega popredmetenja in usužnjenosti človeku prelevil v uporni ocean, ki je človeka tirana v hipu spremenil v človeka sužnja. Zgodila se je svojevrstna zamenjava vlog: mrtvi ocean je oživel, človek pa je postal *lep mrlič*, ki zaradi svojega izvirnega, samopozabi podrejenega metafizičnega statusa na sebi ne zmore prepoznati spremembe, ki se je zgodila, da: *lep, o, lep mu je obraz, / bled, ko da je iz cvetja vstal, / da je vstal in zacvetel*. Na površje obraza se je namesto volje do moči kot njegovega prikritega bistva

13 V to smer je razmišljal tudi nobelovec fizik Ilya Prigogine, po katerem je znanost sicer začela uspešen dialog z naravo, a je bil prvi rezultat tega odkritje nemega sveta. To je paradoks klasične znanosti, ki je človeku razkrila mrtvo naravo, izenačeno s strojem, s tem pa človeka osamila od narave, namesto da bi mu jo približala. Zmagoslavje človekovega razuma se je spremenilo v žalostno resnico, da je znanost razvrednotila vse, česar se je dotaknila, je sklenil svojo misel Prigogine. Glej Prigogine, I. in Stengers, I. (2018). *Order Out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature*. Verso.

prikradel cvet kot znamenje ponovnega rojstva. Uporaba cvetne metaforike v tem primeru ne preseneča, saj Kosovel govori o človekovi ponovni popolni zlitosti z naravo, o njegovem sprejetju cikličnosti, ki jo poznamo tudi iz *Iliade*, ko je Hekaba v mrtvem Hektorju zagledala svojega lastnega sina v večni ponovljivosti in ugotovila, da »cvetan mi ležiš«. ¹⁴ Četudi mrtev, je bil sredi Hektorjeve smrti cvet, obet za novo življenje. Tudi Kosovelov *bel mrlič je vstal in zacvetel*, zato je na tem mestu primerjava med Kosovelovo in Homerjevo metaforiko pretirana samo na prvi pogled. V resnici pa razodeva globlje etične razsežnosti. Pesnik verjame, da prihaja čas, ko bo kaotično stanje na planetu spet zamenjal urejeni kozmos, ki ga v antični grški misli razumemo kot harmoničen svet v nasprotju s kaosom.

Moderni človek se je oddaljil od tega razumevanja. S svojim antropocentričnim jazom – z idejo, da je subjekt ločen od sveta in mu gospoduje – je naravi vsilil linearni pogled. Svet je začel dojemati kot predmet uporabe.

14 Homer. (1965). *Iliada*. Prev. A. Sovre. Državna založba Slovenije.

Tako je naravo podredil logiki stroja, merjenja in nadzora. A prav ta odnos povzroči preobrat v pesnitvi: ocean, ki je bil podrejen, postane upornik.

**Človek, ki je hotel gospodariti,
postane žrtev lastne slepote,
lastnega napredka.**

Ko ocean vpraša *Kdo si?*, človek odgovori *Jaz*. Toda to je napačen odgovor. *Jaz*, ki sam sebe razume kot ločen in samozadosten, ne more obstajati v cikličnem svetu. Oceanovo vprašanje *Kaj je jaz, kdo je jaz?* razkrije krhkost modernega subjekta, to pa je tudi ključna misel za razumevanje te pesnitve. Kosovel je videl rešitev v opustitvi polaščevalskega jaza, ki ga kot razosebljeni jaz ne dviga več vera v metafizičnega *temnega* Boga. Linearnost – prepričanje, da svet teče od začetka proti koncu – se izkaže za iluzijo. Narava se giblje krožno. Tudi figura geologa v pesnitvi ponazarja ta problem. V službi racionalnega newtonskega uma in obseden z raziskovalno distanco bo geolog čez *dvajset tisoč let* prišel *s palčico v roki in bo preiskoval*. Njegove ugotovitve bodo ugotovitve logičnega razuma, ki zna razmišljati le linearno, zato se bo

zaman trudil, da bi spoznal ocean in njegovo ciklično gibanje.

V *Tragediji na oceanu* se je človek-geolog spoznanja, da je vrnitev duha v naravo nujen pogoj, zavedel prepozno, zato se je oklenil znanstvene razlage vesoljnega potopa kot brutalne, kataklizmične, izolirane sile narave, ki s človekovim nebrzdanim početjem in hlastanjem nima nikakršne zveze. Človek bo ugotovil, da je bil nekoč v preteklosti vesoljni potop, da *tukaj je tiho pokrilo morje / doline, polja in gore*, tak pristop pa človeka pomirja, saj mu omogoča, da ohrani občutek nadmoči nad naravo. Z newtonsko delitvijo sveta na subjekt in svet geolog v svojem strogo racionalnem mišljenju ne zmore dojeti, da so otoki, *vstali iz tal*, le nov začetek, nov prehod iz kaosa v kozmos. Že antični epi in tragedije so nas opozarjali, da je človek omejen (in v tem tragičen) in da lahko neupoštevanje naravnega reda vodi v katastrofo. V zadnjih dvesto letih pa je postal človek subjekt, ločen od sveta – takšno človekovo samorazumevanje je postalo normativno in zato docela samoumevno.

**Kot lahko razberemo iz pesnitve,
se je tragedija dogodila le človeku,**

**saj ocean in narava ne poznata
tragičnega dogajanja, poznata le
menjave med rastjo in venenjem,
poznata le cikličnost, znotraj katere
smrti zmeraj sledi življenje, zimi
pomlad, smrti vstajenje, kaosu
kozmos in tako naprej.**

Če je v znameniti ekspresionistični *Eks-tazi smrti* Kosovel še verjel v propad moderne civilizacije in vzklikal *Komaj rojén, že goriš v ognju večera*, se je v *Tragediji na oceanu* vrnil k cikličnemu, ki je edino pomeni narave – oceana. V tej luči je treba to Kosovelovo pesnitev brati povsem na novo, prežeto z optimizmom, ki veruje in dela za rešitev sveta ter človeka, saj predlaga pot, po kateri bo to mogoče. Cikličnost vedno premaga linearnost, bifilija entropijo in nekrofilijo. Kosovelova vizija je zato etična in ontološka hkrati. Človek mora opustiti polaščevalski jaz in sprejeti, da je del krožnega gibanja. Ne gre za vrnitev nazaj, temveč za preobrazbo zavesti: iz logike nadzora v logiko sobivanja. Kosovel vidi zato edino rešitev človeštva v spremembi zavesti ter uskladitvi etike in človekovih dejanj. S tem bi svet znova postal prostor, v katerem bo sploh mogoče živeti.